

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОБОТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ м. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА У 1941–1943 рр.

В. Л. Борисов, О. Л. Левін

*Український державний хіміко-технологічний університет
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Стаття присвячена одній з маловідомих сторінок нашої історії, пов’язаної з періодом окупації німецько-фашистськими загарбниками України. В неї на архівному матеріалі зображено життя інтелігенції Дніпропетровська в період знаходження військ супротивника в місті.

Ключові слова: інтелігенція, міське самоврядування, культурно-освітня діяльність.

The processes that took place in the public life of our country at those stages of its historical development, when the issue of preserving the Ukrainian statehood, were of great interest in the context of the implementation of the “decentralization” reform and the growing role of local self-government in modern Ukraine. In this context, the issues of participation of the Ukrainian intellectuals in the work of local self-government bodies (“Ukrainian subsidiary administrations”) during the difficult period of the German-fascist occupation of the territory of Ukraine in 1941-1944 are of current relevance. In the first weeks of the war with the Soviet Union, the fascist leadership decisively eliminated all attempts by Ukrainian nationalists to recreate the Ukrainian state in any form. The occupied territories were artificially divided into several administrative territorial units. On August 20, 1941, the Reich Commissariat of Ukraine was formed, which included ten occupied regions of Ukraine, including Dnipropetrovsk.

On the initiative of P.T. Sokolovsky, The “Committee of Managing Propagandists” was established in the city and solemnly celebrated the second anniversary of “liberation” of Dnepropetrovsk “from the Bolsheviks” on August 25, 1943. The views of P.T. Sokolovsky were shared by many of his subordinates. Propaganda of the ideas of the new totalitarian ideology certainly met the requirements of the occupying power. Analyzing the article, we can conclude that the activities of the local intellectuals in the “Ukrainian Supplementary Authority” of Dnepropetrovsk were fully subordinated to the economic needs of the occupiers. However, the city government resolved the issues of social security of the population, preservation of the infrastructure and economic objects of the city by serving the occupying power. That is why the study of the positive aspects of the participation of the intellectuals in the work of the city government of Dnepropetrovsk in the complex historical period of 1941–1943 is a prospect for further investigation of this problem.

Keywords: intellectuals, local self-government, cultural and educational activity, historical period.

Вступ. В умовах впровадження реформи «децентралізації» та зростання ролі місцевого самоврядування в сучасній Україні значний інтерес викликають процеси, що відбувалися у суспільно-му житті нашої країни на тих етапах її історичного розвитку, коли гостро повставало питання збереження української державності. У цьому контексті актуальними є питання участі української інтелігенції в роботі органів місцевого самоврядування («українських допоміжних управ») в складний період німецько-фашистської окупації території України в 1941–1944 рр. На жаль, в радянській історичній науці дана проблема розглядалась виключно у негативному контексті [1, с. 66]. Громадяни, що з різних причин працювали в «допоміжних управах» під час окупації, визначались радянськими істориками виключно, як «буржуазно-націоналістичне сміття», «бандити та класово-ворожі елементи» [2, с. 582].

Постановка завдання. В сучасній літературі існує більш виважений, науково-обґрунтований підхід як до ролі місцевого самоврядування, так і до осіб, що працювали в ньому в 1941–1944 рр. [3]. Значна увага приділяється культурно-освітній діяльності інтелігенції в органах місцевого самоврядування на окупованих територіях України [4]. Однак багато питань, пов'язаних з розкриттям участі інтелігенції в роботі господарських та соціальних установ, що діяли під контролем місцевих «допоміжних управ» ще залишаються поза увагою дослідників.

Результати дослідження. В перші тижні війни з Радянським Союзом фашистське керівництво рішуче ліквідувало всі спроби українських націоналістів відтворити українську державу у будь-якій формі. Окуповані території були штучно поділені на декілька адміністративно-територіальних одиниць. 20 серпня 1941 р. було утворено рейхскомісаріат «Україна» до складу якого ввійшли десять окупованих областей України, в тому числі – Дніпропетровська. Спроба Організації українських націоналістів (ОУН(Б) і ОУН (М)) організувати місцеве самоуправління на території рейхскомісаріату викликала незадоволення з боку його керівних структур, які вважали, що це становить «гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому» [5, с.14]. Ось чому окупаційна влада, організуючі підконтрольне їй на території рейхскомісаріату місцеве самоуправління, надала перевагу іншим політичним силам, які проявили себе після відступу радянських військ.

Вже через тиждень після окупації правобережної частини міста, 2 вересня 1941 р. у Дніпропетровську була створена міська

управа. «Для організації ... міського господарства та охорони життя населення, державного та приватного майна, а також для налагодження громадянського ладу за погодженням з Германським Військовим командуванням... образована міська управа» – проголошувалось у Постанові № 1 міської управи [6, арк. 3]. За своїми функціями управа вважалась «допоміжною» так, як була підпорядкована німецькому штадткомісару Клостерману. За структурою вона складалась з «тринадцяти секторів», серед яких найбільш важливими були: загальний сектор (начальник – М. І. Подрезов), шкільний сектор (начальник – доцент Є. І. Добровольський), сектор «народної здоровохорони» (начальник – доктор медичних наук О. К. Станкевич), правовий сектор (доцент І. О. Перебаскін), фінансовий сектор (доцент М. І. Кокольський), «господарчий сектор» (інженер Є. Г. Фабер), сектор культурно-масових установ та пропаганди (начальник – професор І. І. Зеленський) [6, арк. 41]. Наприкінці вересня 1941 р. було створено відділ міського «комунального господарства» (завідувач – інженер І. Н. Хавронін) та «управління соціального забезпечення» яке контролювало: видачу одноразових грошових виплат дитячі ясла та притулки, будинки для інвалідів, каси взаємодопомоги та ін. [7, арк. 3].

Головою міської управи було призначено доктора технічних наук П. Т. Соколовського, його заступниками – інженера Є. Г. Фабера і доцента М. І. Кокольського [6, арк. 41]. Більшість керівного складу міської управи належала до представників «старої» інтелігенції, з освітою та науковими ступенями отриманими, ще до революції. Деякі з них мали свої «рахунки» з радянською владою. Так, керівник відділу народної освіти в міськуправі доцент Є. Г. Добровольський в минулому був дворянином та володів частиною гімназії. В 1920-х роках – викладав фізику в Дніпропетровському педагогічному технікумі. У 1933 році під час перевірки технікуму комісією міськвиконкому Добровольський був зарахований до т. з. «антирадянської групи викладачів». Антирадянські настрої він проявляв «у формі жартів, анекдотів, дотепів», а з приводу радянської виборчої системи він заявив: «Мені здається, що нарікання з усього світу несуться, що у нас голосуюче стадо» [8, арк. 128]. Наслідком такої заяви стало звільнення доцента-фізика з роботи. Винятком був тільки голова міської управи – Соколовський. Він народився у 1896 р. у сім'ї коваля в м. Севастополі, з чотирнадцяти років працював токарем, потім – судовим механіком, в 1920-х рр. займав керівні посади в Миколаївському та Одеському губвиконко-

мах, в 1930-х – старший та головний інженер в галузі гідротехніки та меліорації на Дніпропетровщині [9, арк. 195]. Безумовно, окупантів в особі Соколовського, в першу чергу, зацікавив його досвід роботи в органах місцевого самоврядування і народному господарстві при радянській владі.

За період вересня – грудня 1941 р. міською управою Дніпропетровська було видано близько п'ятдесяти постанов. Вони торкалися різних господарських питань: «про повернення громадянами незаконно привласненого... під час відступу червоних військ ... майна», (постанова № 10), «про реєстрацію тварин» (постанова № 11), «про рух кінновантажного транспорту» (постанова № 8), «про пожежні міроприємства» (постанова № 6), «про ремонт житлових будинків» (постанова № 5), «про обов'язкове прибирання снігу, сміття» (постанова № 29) [6, арк. 3–48]. Постановою № 46 запроваджувалися «тарифи за послуги комунальних підприємств»: за проїзд у трамваї з одного пасажиря – 30 коп., за «відвідування лазні» з однієї особи – від 2 до 10 крб., вивіз «твердого бруду колимагою» від 20 до 50 крб. [6, арк. 54]. Особлива увага приділялась оплаті житла і водопостачання. Вся територія міста була розподілена на «три пояси»: I-й – центральна частина; II-й – «нагорна»; III-й – інші райони та Лівобережна частина міста, квартири – на «п'ять категорій». До «першої категорії» відносились квартири з електро та водопостачанням, каналізацією та центральним опаленням, в них квартплата коливалась від 1 крб. 30 коп. до 1 крб. 50 коп. на місяць за метр корисної площі, залежно від «пояса», до п'ятої – «квартири без будь-яких вигід», в них квартплата коливалась від 1 крб. до 1 крб. 10 коп. на місяць за метр корисної площі, також залежно від частини міста, де була розташована квартира [6, арк. 13–14]. Оплата за водопостачання, стосовно постанови № 48, коливалась від 1 крб. 50 коп. до 2 крб. з особи на місяць [6, арк. 51–52].

Крім того, за період своєї роботи міська управа вирішувала різні питання соціального забезпечення громадян: надання матеріальної та грошової допомоги багатодітним матерям, виплата 130 крб. щомісячно «сім'ям добровольців призначених до німецької армії та осіб відкомандированих на роботу в Німеччину» [6, арк. 56–59], «відпуск 190 тис. крб. потерпілим від повітряного нальоту» 15 травня 1943 р. [6, арк. 63], відпуск хліба робітникам та їх утриманцям: I категорії – по 300 г, II категорії – по 200 г, III – категорії – по 100 г хліба на день, інвалідам, безробітним та їх утриманцям – по 100 г хліба на день на особу [10, арк. 20–22] та ін.

Безумовно, що «допоміжна» міська управа вимушена була виконувати в першу чергу ті господарські завдання, що ставили перед нею

окупанти. Так 10 листопада 1941 р. «внаслідок порозуміння між вільцшавскою командою і міською управою комісія на чолі з доктором Станкевичем» провела вилучення рогатої худоби у населення міста: з 1252 голів рогатої худоби зареєстрованої по місту до господарського відділу німецької комендатури було доставлено на 17 листопада 1941 р. 1100 голів [11, арк. 1]. А 30 червня 1943 р. голова міської управи видав наказ № 34 в якому зазначалось: «Беручи до уваги особливо важливе значення Запорізького шляху наказую всім робітникам управи та підлеглих установ взяти участь... в ремонті шляху без відриву від виробництва» «під гаслом робітники міської управи на користь військової перемоги німецького солдата та українського добровільця» [7, арк. 65].

Сам міський голова П. Т. Соколовський був послідовним та впевненим провідником німецької влади на території міста. У 1942 р. від активно пропагував серед українського населення від'їзд до Німеччини. У своєму зверненні до молодих українців він писав: «Досвідчені керівники зроблять із вас кваліфікованих фахівців, ви будете мати можливість познайомитися з європейською культурою, повернетесь на Батьківщину... і творитимете нове життя... Приймете участь у будівництві Нової Європи» [12, арк. 177].

Влітку 1942 р. П. Т. Соколовський очолив Дніпропетровську делегацію до Німеччини. Делегати відвідали Берлін, Дрезден, Нюрнберг, Лейпциг, Нейштадт. Після повернення, 10 вересня 1942 р. у малому залі художнього музею м. Дніпропетровська відбулась доповідь П. Т. Соколовського про подорож до Німеччини. Ця доповідь стала відвертою апологетикою націонал-соціалізму. «Категорично можна стверджувати, – зазначав П. Т. Соколовський, – що націонал-соціалістична партія за короткий період – всього за 9 років створила тверду соціалістичну культуру, господарчу та побутову основу для власного народу. Могутність націонал-соціалістичної партії, воля її керівництва... повинні допомогти в короткий термін знищити фізично більшовицьку владу та її керівників Сталіна і Кагановича» [12, арк. 176]. За активну пропаганду ідей націонал-соціалізму д-р Соколовський був нагороджений бронзовою медаллю, яку вручив йому керівник відділу Політики та Пропаганди рейхскомісаріату полковник Шлехт на нараді пропагандистів, що відбулася у Дніпропетровську 12. 08. 1943 р.

«За ініціативою Соколовського в місті було створено «Комітет керуючих пропагандистів» та урочисто відсвяткована друга річниця «визволення» Дніпропетровська «від більшовиків» 25 серпня 1943 р. [13, арк.249]. Погляди П. Т. Соколовського поділяло багато з його підлеглих. Зокрема, проф. І. І. Зеленський

в доповіді, присвяченій річниці народження Гітлера в квітні 1943 р., наголошував, що це «свято німецького народу ми вважаємо своїм святом», що завдяки йому «нас не шарпає обмежений більшовик» і т. п. [13, арк. 50–57]. Зрештою, така пропаганда ідей нової тоталітарної ідеології, безумовно, відповідала вимогам окупаційної влади.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що діяльність місцевої інтелігенції в «українській допоміжній управі» Дніпропетровська була цілковито підпорядкована потребам окупантів – як політико-ідеологічним, так і економічним. Отже, тут можна вести мову про свідому колабораціоністську практику. Однак, обслуговуючи окупаційну владу, керівництво міської управи вирішувало й питання соціального забезпечення населення, збереження інфраструктури та господарських об'єктів міста. Ось чому вивчення цих аспектів участі інтелігенції в роботі міської управи Дніпропетровська в складний історичний період 1941–1943 рр. є перспективою подальшого дослідження даної проблеми».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Борисов В. Л.** Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941–1943 р.р.). Грані. 2005. № 2. С. 33–36.
2. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. Краткая история. Москва: Военное изд-во Минобороны СССР, 1967. 618 с.
3. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 1.
4. ДАДО. Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 42.
5. ДАДО. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 1489.
6. ДАДО. Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 1034.
7. ДАДО. Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 28.
8. ДАДО. Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 18.
9. ДАДО. Ф. 2276. Оп. 1. Спр. 22.
10. Дніпропетровськ: віхи історії. А. Г. Болебрух (кер. авт. кол). Дніпропетровськ: Грані, 2001. 256 с.
11. Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ: Наук. думка, 2005. 52 с.
12. **Пименов В. Ф.** Улицы помнят: Путеводитель. Днепропетровск: Промінь, 1982.
13. **Скоробогатов А. В.** Харківське міське самоуправління в 1941–1943 р.р. Вісник Харківського державного університету. 1997. № 396. С. 167–176.

Надійшла до редкол.: 04. 12. 2019

Прорецензовано: 05. 12. 2019